

Новые неолитические памятники в верхнем течении Северского Донца

Резюме

В статье публикуются новые материалы, обнаруженные при раскопках стоянки Шоссейнос, расположенной на левом берегу р. Северский Донец в Шебекинском районе Белгородской области. Встреченные обломки неолитических сосудов и кремневые орудия позволяют отнести памятник ко второму этапу культуры ямочно-гребенчатой керамики Украины, к ее северско-донецкому региону.

К этой же культуре относятся обнаруженные на южной окраине г. Белгород две новые неолитические стоянки.

¹ Телегин Д. Я. Неолітичні поселення лісостепоного Лівобережжя і Полісся України. — Археологія, 1959, т. 11, рис. 5.

² Товкачевский В. А. Неолитическое поселение у с. Поповка на р. Хороле. — КСИА АН СССР, 1961, вып. 11, с. 81, рис. 1, 5—7.

³ Неприна В. И. Неолит ямочно-гребенчатой керамики на Украине. — Киев, 1976, с. 119.

⁴ Телегин Д. Я. Середньостогівська культура епохи міді. — К., 1973, с. 15.

⁵ Там же, рис. 33.

⁶ Там же, с. 53.

⁷ Телегин Д. Я. Неолитические памятники среднего течения Северского Донца. — СА, 1959, вып. 29/30, с. 169, рис. 5, 4.

⁸ Телегин Д. Я. Яремовская неолитическая стоянка. — КСИИМК, 1955, вып. 59, рис. 19, 7, 8.

⁹ Телегин Д. Я. Неолитические памятники среднего течения Северского Донца, с. 166.

¹⁰ Там же, с. 167.

А. С. РУСЯЄВА, Н. Г. САЗОНОВА

Керамічний комплекс архайчного часу із Ольвії

У результаті багаторічних досліджень в Ольвії на ділянці АГД відкрито понад 40 напівземлянок, що являли собою житловий квартал архайчного часу. Заповнення цих жител, які збереглися найчастіше фрагментарно, неоднорідне, з невеликою кількістю речового матеріалу. Виняток становить розкопана у 1976 р. напівземлянка, керамічний комплекс якої являє собою значний інтерес для історії Ольвії раннього періоду її існування.

Ця напівземлянка (квадрати 298, 299) збереглася частково, зруйнована в західній і південно-західній ділянках у V—III ст. до н. е. (рис. 1). Вона має прямокутну форму з дуже заокругленими кутами, витягнута зі сходу на захід, розмірами 4,95×2,50 м, висота північної стінки 1,75 м, південної — 0,40 м. Стіни і заповнення східної та південної частин напівземлянки зруйновані численними невиразної форми заглибленнями класичного та елліністичного періодів. Під час її побудови були частково зруйновані більш рання напівземлянка № 29, розміщена безпосередньо біля східної стіни (її долівка на 0,10 м вища долівки напівземлянки № 25), і яма № 19, що знаходилася за її північно-східною стінкою. В місці прилягання до стіни яма заповнена чистим жовтоглиняним з гумусними крихтами ґрунтом і утрамбована.

Північна стінка вертикальна, порівняно добре вирізана, сліди обмазки чи побілки відсутні. В ній видовбані дві ніші. Перша знаходилася на відстані 1,75 м від північно-східного кута, мала в плані овальну форму шириною 0,6 м, висотою 0,5 м, глибиною 0,3 м; друга — в 3 м від цього кута, прямокутна в плані з поступовим заглибленням в стіну біля долівки, розмірами: ширина 1,05 м, висота 0,85 м, глибина зверху 0,05 м, в середині 0,2 м, внизу 0,4 м. Дно обох розміщене на рівні долівки напівземлянки і не мало заглиблень нижче її рівня.

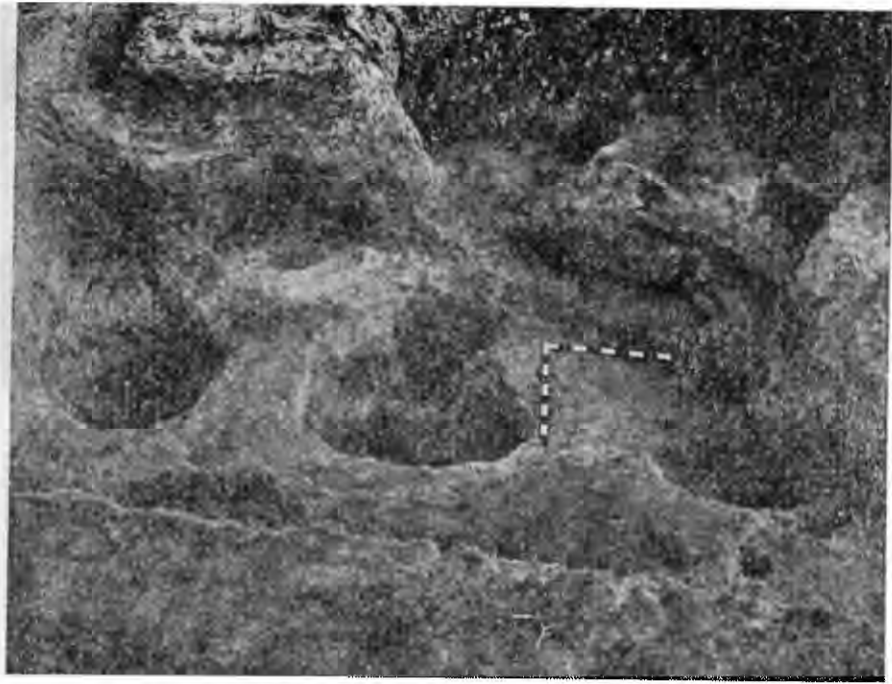

Рис. 1. Напівземлянка № 25.

Долівка глинобитна із залишками перетлілих водоростей чи трави. Західна ділянка покрита тонким (0,01 м) шаром попелу. В 0,5 м від східної стінки виявлені залишки вогнища, зруйнованого ямою № 18 рубежу VI—V ст. до н. е.

Під глинобитною трамбівкою долівки (товщина 0,02—0,03 м) посередині напівземлянки трапилися три ями, вириті в перший період її функціонування. Перша яма, округлої форми, знаходилася в 1,5 м від північно-східного кута і 0,9 м по прямій від північної стіни. Її діаметр в верхній частині 1,5 м, в нижній — 1,45 м, глибина від рівня долівки 0,8 м. Друга яма такої ж форми розміщена в 0,53 м по прямій від першої. Діаметр у верхній частині 1,35 м, у нижній — 0,95 м, глибина 0,55 м. До неї з північного боку щільно прилягало заглиблення, що мало в плані форму трикутника зі значним звуженням донизу; довжина 0,53 м, ширина 0,3 м в нижній частині; глибина від рівня долівки 0,8 м. Всі три ями були заповнені жовтоглиняним шаром без знахідок і настільки старанно утрамбовані, що не простежувалася просадка долівки над ними.

Поблизу північної стіни на площі $4,2 \times 1,5$ м заповнення напівземлянки товщиною 1,1 м залишилося не потривоженим. Воно складалося із однорідного золисто-сміттевого шару, наповненого великою кількістю уламків різного посуду, кістками тварин і риб. Реставрувати повністю хоча б одну посудину неможливо через фрагментарність уламків.

Переважну більшість кераміки з даного комплексу становили уламки амфор різних центрів виробництва Іонії VI ст. до н. е. (5263 фрагменти). Інші (2125 фрагментів) — тонкостінний кружальний посуд, серед якого виділяються три групи: східногрецька, корінфська і аттична. Необхідно зазначити, що до двох останніх відносяться лише кілька уламків. Кераміка ж східногрецької групи, в свою чергу, поділяється на підгрупи. Найчисленнішою (понад 800 уламків) є підгрупа східногрецьких (родоско-іонійських) чаш чотирьох основних типів.

Перший тип характеризують уламки тонкостінних чаш, віця яких прикрашено крапковими розетками і променевим орнаментом. Від них

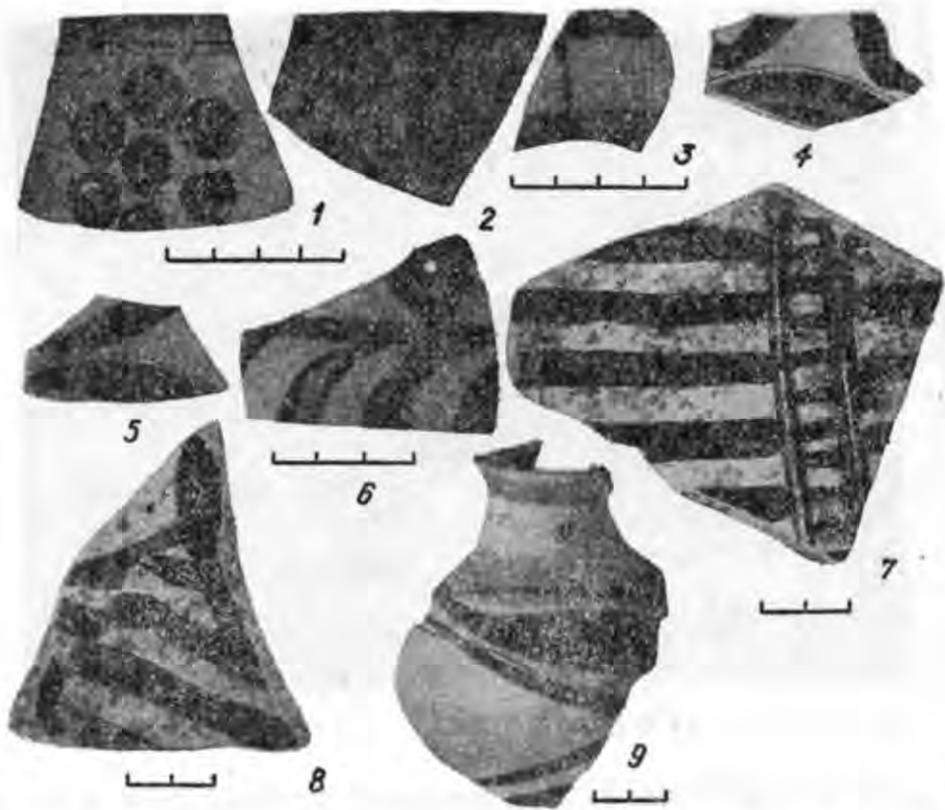

Рис. 2. Фрагменти родосько-іонійських чаш (1—5) та кераміки стилю Фікеллура (6—9).

збереглися лише вінця (рис. 2, 1, 2, 3). Відновлений діаметр посудин 17—21 см. Глина добре відмулена, щільна, із домішками білих вапнякових крихт і слюди. Колір глини варіюється від червоного до світло-сірого. В усіх випадках розетки являють собою шість крапок, залитих лаком і розміщених навколо однієї — центральної. На одних чашах вони нанесені охайніше чорним, іноді червоно-бурым лаком, на інших — надто недбало. Всі вони розміщувалися безпосередньо над верхньою смужкою лаку біля краю посудини, на поверхні, залишеній у кольорі глини. Знизу підкреслювалися широкою смугою лаку. З обох боків від розетки знаходився променевий орнамент, який складався переважно з дев'яти-десяти тонких ниткоподібних смуг. Внутрішня частина цих чаш заливалася чорним блискучим лаком, по якому наносилися горизонтальні паралельні пурпурові смуги.

Цей тип півсферичних чаш на низькому кільцевому піддоні без виділених вінців з двома петлеподібними, горизонтально розміщеними ручками був поширений в Іонії та її колоніях¹. Зрідка чаші з крапковими розетками траплялися в комплексах кінця VII ст. до н. е., але більшість датується дослідниками першою половиною VI ст. до н. е., хоча вони відомі і в комплексах другої половини VI ст. до н. е.

Другий тип представлений кількома маленькими уламками чаш подібної форми, але прикрашених орнаментом, очевидно, зірочками або з'єднаними трикутниками, проведеними порівняно широкими смугами чорного лаку (рис. 2, 4). На жодному з них рисунок повністю не зберігся, однак за розміщенням ліній цей орнамент мав різні варіанти. Подібний орнамент на чашах цього типу першої половини VI ст. до н. е. відомий в Істрії і Пантікапеї, на Березанському і Бейкушському поселеннях.

Рис. 3. Фрагменти смугастих родосько-іонійських чаш (1—6).

Третій тип представлений мініатюрними уламками чаш, край яких прикрашено стилізованою квіткою лотоса, кінці якого спущені вниз (рис. 2, 5). Склад глини і форма посудин ідентичні попереднім типам. Як і чаші другого типу, вони трапляються дуже рідко в комплексах першої половини VI ст. до н. е.²

До четвертого типу відноситься більшість посуду, прикрашеного смугастих орнаментом, який за складом глини та деякими різноманітностями форми і орнаменталізації можна поділити на чотири варіанти. Це переважно невисокі чаші з півсферичним тулубом на низькому кільцевому піддоні (відсутній лише в останньому варіанті). В першому варіанті вінця прями, з ледве помітною увігнутістю всередину посудини (рис. 3). Петлеподібні, горизонтально поставлені ручки прикріплені до самого краю вінець. Чаші різняться між собою за товщиною і довжиною: висота від 3,6 до 6,2 см, діаметр вінець від 15 до 19 см.

Внутрішня поверхня посуду повністю залита лаком різних кольорів (чорним, бурим, червоним), по краю вінець проведено тонку пурпурну смугу. Іноді знаходять чаші, внутрішня частина яких залишена в кольорі глини, а посередині корпусу розведеним червоним лаком проведено смугу, розділену тонкою смужкою чорного. Дно прикрашено невеликою плямою округлої форми, іноді цілком залите пурпуром або розведеним лаком, нерідко тут проведені один чи два концентричні

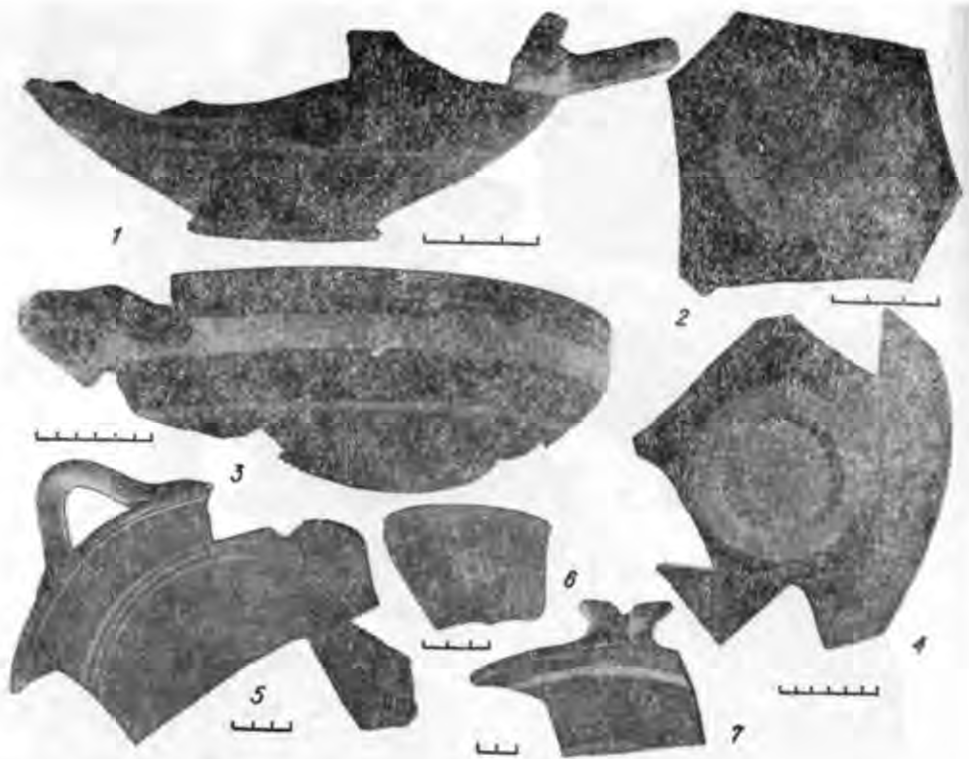

Рис. 4. Фрагменти родосько-іонійських чаш (1—7).

кола. Зовнішній декор складається із покритих лаком вінець і ручок, широкої смуги, розділеної вузькою смужкою в кольорі глини і верхньої частини дна (в одному випадку дно повністю залите лаком). Решту поверхні тулубу залишено в різних кольорах глини — від пурпурного до коричневого з сіруватим відтінком.

Другий варіант представлений тонкостінними чашами майже подібної форми, але з добре виділеними відігнутими назовні широкими вінцями (рис. 4, 1—4). Розміри чаш: висота близько 6 см, діаметр вінця від 14,8 до 19 см. На відміну від попереднього варіанту тут трапляються не лише петлеподібні, а й округлі в плані ручки різної товщини, з внутрішнього боку зафарбовані лаком.

Внутрішня поверхня чаш залита чорним чи бурим лаком, в кольорі глини залишено широку смугу на вінцях і дні. Корпус посудини із внутрішнього боку також майже повністю зафарбований темним лаком, в кольорі глини залишені дно та дві смуги: одна — на рівні ручок, інша — трохи нижче.

Глина чаш цього варіанту значно відрізняється від раніше розглянутих. Вона найчастіше сірого або темно-коричневого кольору з великою кількістю вапнякових вкраплень, менш щільна. Лак також менш якісний, часто розведений, на посуді помітно сліди від пензлів (в одному випадку прокреслено графіто — хш).

До третього варіанту відносяться чаші з прямими, ледь потовщеними біля самого краю вінцями (рис. 4, 5—7). Овальні за формою ручки прикріплювалися вручну після виготовлення тулубу чаші, інколи — досить неохайно (рис. 3, 2). В двох випадках трапилися жолобокподібні ручки з невеликим розширенням біля краю (рис. 4, 7). Розміри чаш: висота близько 4 см, діаметр вінця 10—11 см.

Внутрішня поверхня чаші покривалася дуже розведеним лаком червоного чи темно-коричневого кольору, по якому проводилися тонкі концентричні кола білою фарбою: під вінцями — одна, в середній час-

тині — три тонких або дві — ширших. Зовнішня поверхня залишалася в кольорі глини, іноді навіть без старанного загладжування, що характерно для розглянутих посудин. Глина яскраво-червона зі значними вкрапленнями слюди і розтертого вапняку.

Четвертий варіант представлено чашами з прямими трикутними в розрізі вінцями. Від усіх попередніх чаш вони відрізняються відсутністю добре виділеного кільцевого піддону. Дно має сферичну форму, яка повільно переходить у корпус. Форма і технологія виготовлення ручок аналогічна попередньому варіанту. Розміри посудин: висота від 2,9 до 3,6 см, діаметр вінець від 9 до 15 см.

Декор внутрішньої поверхні чаш складається із горизонтальних смуг, різних за шириною і місцем розміщення, проведених розведеним, іноді зовсім тьмяним лаком, який варіюється від чорного до червоно-бурого кольорів. Дно, як правило, прикрашене кільцем, суцільно залитим лаком або проведеною однією концентричною смугою.

Глина найчастіше добре відмулена, червона; інколи чаші цього варіанту бувають із сірої глини, насиченої білими вкрапленнями, або з чорними вкрапленнями залізняку.

Всі варіанти типу так званих родосько-іонійських, або східно-грецьких «смугастих», чаш широко використовувалися в VI ст. до н. е. в багатьох античних містах Греції³.

У керамічному комплексі напівземлянки № 25 зафіксовано також чимало уламків від блюд *πυραξ*, серед яких за формою вінець можна виділити чотири варіанти. Днища не збереглися. Всі посудини мали майже пласку поверхню з невеликою місткістю. Через фрагментарність уламків повну форму посудин відновити не вдалося.

Перший варіант представлений широкими валикоподібними вінцями, злегка відігнутими назовні, зафарбованими чорним чи бурим лаком. Внутрішню частину, очевидно, було повністю залито лаком, зовнішню — прикрашено широкими смугами (рис. 5, 1—3). Відновлений діаметр блюда — від 5,5 до 7,5 см.

Блюда другого варіанту мають вузькі вінця, відігнуті також вниз. Під ними із зовнішнього боку проведено вузьку смугу лаку, внутрішню поверхню на частині блюда, що збереглася, суцільно залито темним лаком (рис. 5, 4, 5). Відновлений діаметр — від 7,5 до 9,5 см.

До третього варіанту належить посудина з увігнутими всередину прямими вінцями, зафарбованими з обох боків широкою смугою бурого чи червоного лаку. Її внутрішня поверхня, за винятком дна і вузької смуги на тулубі, залишена в кольорі глини. Розміри блюда — від 7,5 до 9,5 см. Стінки цього варіанта посуду значно товщі, ніж попереднього (рис. 5, 9—11).

До четвертого варіанту відносяться невеликі тонкостінні блюда з дуже увігнутим всередину, неначе нависаючим краєм (рис. 5, 6—8). Відновлений діаметр — від 6,6 до 9,5 см.

Тьмяним чорним або червоним лаком зафарбовувалася з обох боків верхня частина вінець, іноді наносилися тим же лаком дві поєднані горизонтальні смуги на зовнішній поверхні.

Глина всіх блюд за складом і кольором однакова: добре відмулена, тісто щільне, колір — від червоного до світло-сірого з вкрапленнями блискіток слюди, рідко — білих вапнякових крихт.

Напевне, посуд типу пінаків, як і чаш, був дуже поширений, але з огляду на його ординарність і погане збереження не привертав увагу дослідників⁴. Декор, склад глини і технологія виготовлення безсумнівно свідчать про їх одночасне виробництво в тих самих керамічних майстернях, де виготовлялися і чаші із смугастих орнаментом.

У заповненні напівземлянки знайдено також одну цілу і чотири фрагментованих кришки від іонійських лекан, злегка заглибленої форми із широким пласким краєм і ручкою в верхній частині у вигляді круглого приліпу (рис. 6, 3, 4). Висота кришок 2,5—2,8 см, діаметр близько 11 см. Внутрішня поверхня залишена в кольорі глини, зовніш-

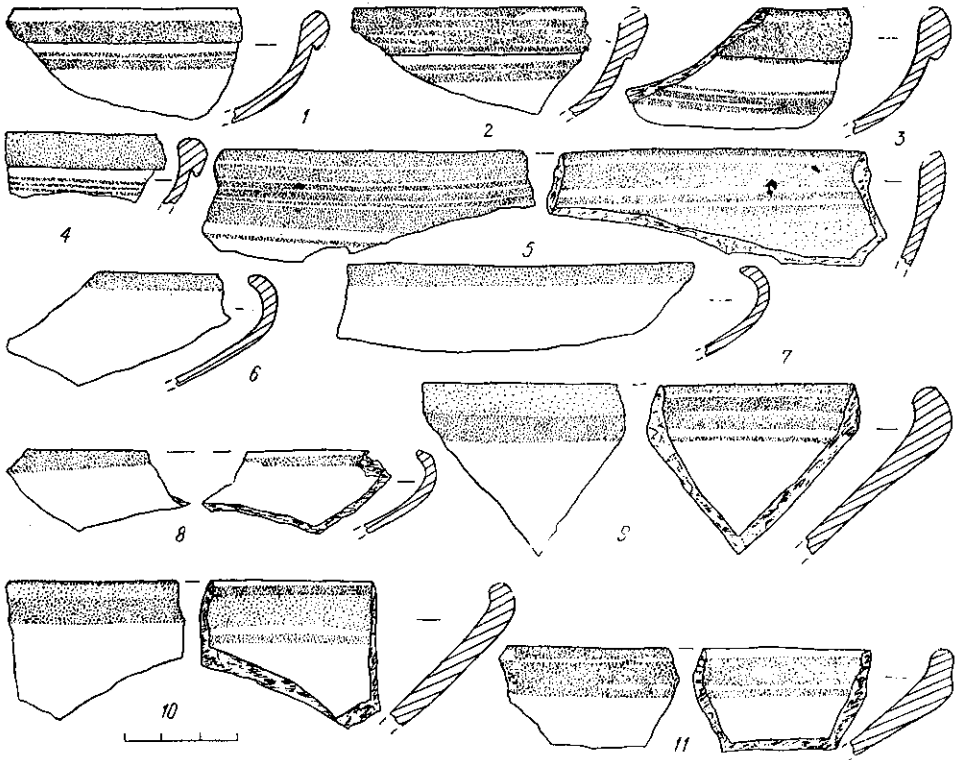

Рис. 5. Уламки блюд (1—11).

ня декорована горизонтальними, різної ширини смугами чорним, бурим і червоним лаком. Особливо старанно орнаментовані ручки. Глина червоноа, різних відтінків, з великою кількістю блискіток слюди, добре відмулена.

Порівняно численні іонійські ойнохої і ольпи, прикрашені смугастим і хвиловим орнаментом. До перших відносяться дуже фрагментовані верхні частини посудин, які свідчать, що вони були невеликих розмірів, з трипелюстковим горлом і овальною в розрізі ручкою. Тьмяним лаком темного кольору покривалася горловина і ручка. Глина добре відмулена, переважно червона і сіра з блискітками слюди. На одній горловині виявлено чітко вибите прямокутної форми заглиблення, всередині якого добре простежуються три рельєфні смуги, довжиною 0,4 см, очевидно, різновид тавра, що маловідоме на посудинах такої форми в цей час (рис. 7). Аналогічне тавро знайдено в Ольвії в районі теменоса на ручці іонійської амфори, що датується кінцем VI—початком V ст. до н. е.

Ойнохої іонійського виробництва в шарах VI ст. до н. е. нерідко трапляються в Ольвії, на Березанському поселенні, в архаїчних шарах Боспору і Істрії⁵.

Значно частіше зустрічаються ольпи малих розмірів. У розгляді у авторами комплексі виділяються посудини на низькому, розширеному до низу кільцевому піддоні, що нагадує піддон родосько-іонійських чаш збільшеного розміру. Вінця валикоподібні, злегка відігнуті. Ручки (округлі, овальні, плоскі в розрізі) різні за товщиною: залежно від розміру посудини. Тулуб не зберігся. Відновлена висота ольп — близько 20 см, діаметр горла — від 9 до 13 см.

Лаком — бурим, червоним, тьмяним, чорним — покривалися ручки, вінця, нижня частина посуду. В деяких на горлі, ручках і стінках є смугастий чи хвилястий орнамент різної конфігурації. Подібного типу ольпи відомі на Березані і в Істрії⁶.

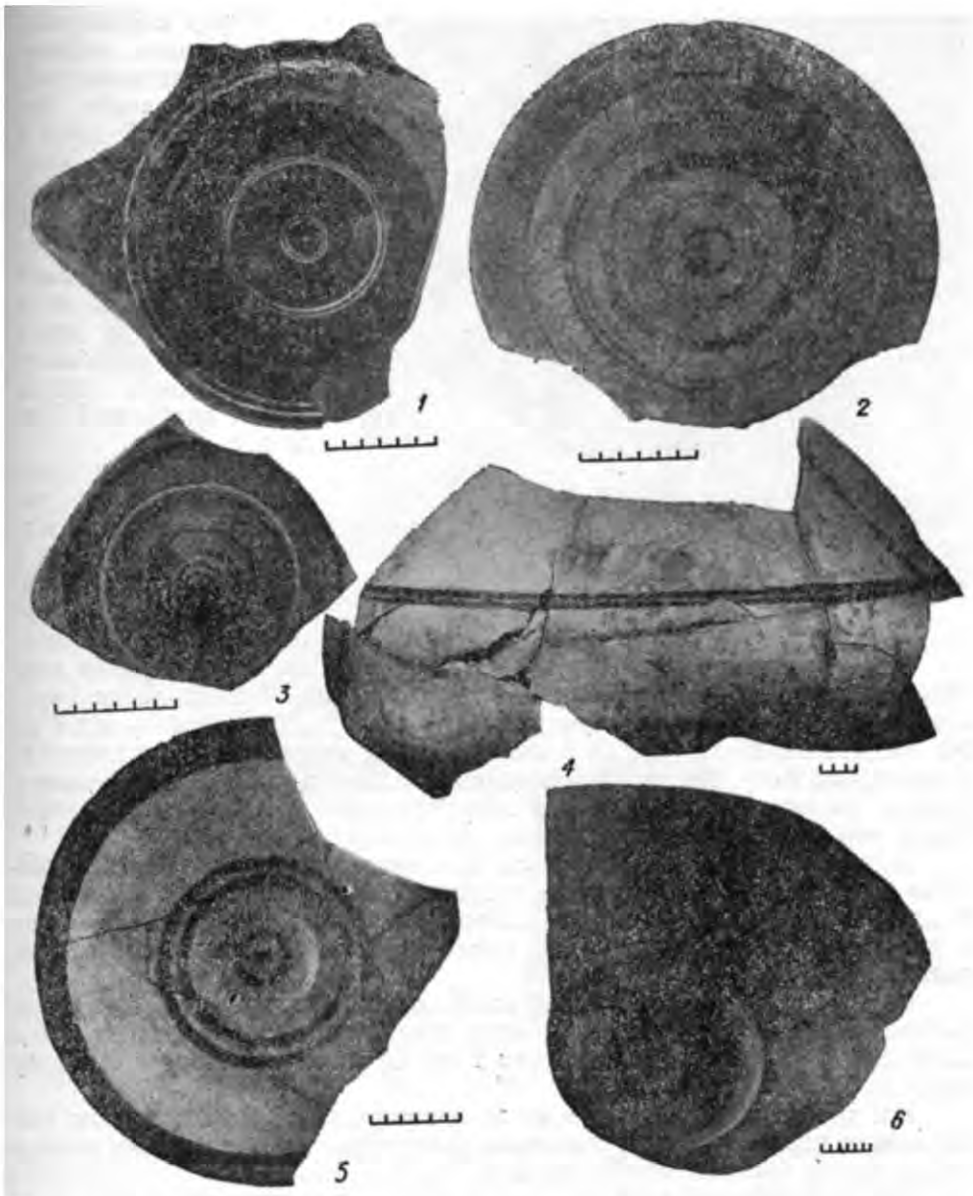

Рис. 6. Іонійські світильники (1, 2), кришки лекан (3, 4) та фрагменти стамноса (5, 6).

До другого типу належать невеликі за розміром посудини на плоскому піддоні з майже циліндричним тулубом, злегка розширеним у середній частині і вузьким горлом з різко відігнутими назовні вінцями. Відновлена висота від 8,5 до 14 см, діаметр горла 3—5 см. На зовнішню поверхню тулуба наносилися різної ширини смужки таким самим лаком, що і на попередніх посудинах. Глина обох типів посудин добре відмулена, має червонуватий чи сіруватий колір з домішками блискіток слюди і вапнякових крихт.

Третій тип представлений уламками нижньої частини однієї посудини на сферичному піддоні, який повільно переходить у тулуб. Зовнішня поверхня старанно заглажена і заполірована, декорована вузькими смугами бурого лаку. Глина світло-червона, добре відмулена, щільна, з великою кількістю блискіток слюди. Фрагментарність уламків не дає можливості відновити форму посуду.

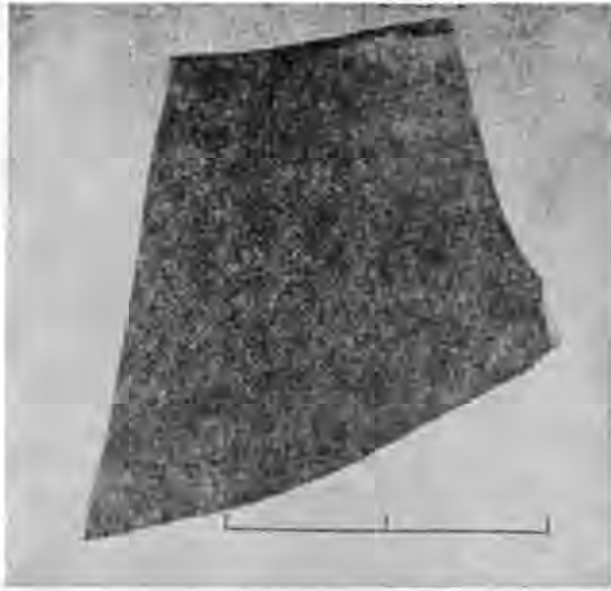

Рис. 7. Клеймо на вінці ойнохої.

білими смугами, петлеподібною, горизонтально поставленою рукою і грубувато виготовленим ріжком (рис. 6, 1, 3). Діаметр від 7 до 9,8 см, висота 2—2,5 см. Дно пласке, з конусоподібною вилуклістю із зовнішнього боку. Внутрішню поверхню залито чорним або коричневим лаком, по якому проведено дві концентричні смуги білою фарбою. Глина червона і сіра, з великою кількістю блискіток слюди.

Другий тип представлений світильниками з горизонтальними вінцями і циліндричним отвором всередині. Діаметр близько 9 см, висота близько 2 см. Ручка і ріжок не збереглися. Вінця і внутрішня частина покриті чорним і бурим лаком, глина червона з блискітками слюди, тонка.

Світильники на невисокому, слабо вираженому піддоні з горизонтальними, злегка опущеними донизу вінцями відносяться до третього типу. Діаметр близько 8 см, висота 2 см. Орнаментация відсутня. Глина червона, добре відмулена.

Всі три типи світильників як за декором, так і за структурою глини можна вважати східногрецькими. Аналогічні типи знаходять в архаїчних шарах багатьох античних міст.

Серед іонійської кераміки привертає увагу дуже фрагментована, товстостінна посудина, можливо, типу стамносу (рис. 6, 5, 6). Від неї збереглося дно, що має потовщену валикоподібну основу, діаметром 13,5 см, і кілька стінок від верхньої частини тулуба з круглими товстими, підведеними ручками. Посудина з добре заглаженою поверхнею прикрашена паралельними смугами темно-коричневого і червоного лаку. Глина добре відмулена, щільна, червона з домішками слюди і вапнякових крихт.

Група хіоської кераміки представлена невеликою кількістю уламків маленьких ольп з широким типу розтрубу горлом на такому самому пласкому піддоні, як і іонійські. Діаметр вінця від 4 до 7 см, висота — від 10 до 13 см. В окремих випадках вінця мають горизонтальну форму і відігнуті назовні. В одного фрагмента посудини вінця цілком прямі, неохайно посаджена ручка виступає над посудиною, суцільно зафарбована червоним лаком. Вінця її орнаментовані вертикальними, паралельно розміщеними смугами, що нанесені розведеним червоним лаком. Весь тулуб покритий щільним жовтувато-білим облицюванням, зверху якого проведені горизонтальні смуги чорним або червоним ла-

Серед східногрецької кераміки, виявленої в напівземлянці, слід відзначити ще уламки від 2 асків і 23 світильників. Аски за величиною, формою, структурою і кольором глини аналогічні багатьом посудинам цього типу, знайденим як в Ольвії, так і в інших містах античного світу, переважно в шарах другої половини VI ст. до н. е.⁷

Світильники представлено трьома типами. До першого відносяться світильники з широким горлом, з глибоковогнутими всередину вінцями, прикрашені по чорному лаку

Рис. 8. Фрагменти хіоської амфори.

ком. Ручки прикрашались вузькими або широкими, неохайно нанесеними смугами того самого кольору лаком.

Глина в основному світло-червона, іноді з сіруватим відтінком на зламі, добре відмулена, з незначними білими і темними вкрапинами.

Такий же тип посуду переважно датується серединою — другою половиною VI ст. до н. е.⁸

Очевидно, до цієї самої групи відноситься кілька уламків від стінок і частини вінець великої ойнохої чи амфори (рис. 8).

Поверхня посудини покрита щільним ангобом, на тлі якого чорним лаком зображено орнамент у вигляді гірлянд з лотосу і плям сферичної форми. Під ручками — орнамент у вигляді драбинки і вертикальних смужок. При орнаментуванні використовували гравірування, яке виконувалося недбало. Горло повністю зафарбовувалося чорним лаком. Глина рожева із сіруватим відтінком з білими домішками і малопомітними блискітками слюди.

До кераміки стилю Фікеллуря відноситься кілька незначних мало-виразних уламків стінок, напевне від ойнохої або амфор. По світлому облицюванню зроблений орнамент у вигляді драбинки чорним лаком (рис. 2, 7, 8). На іншому фрагменті — сегментоподібний орнамент, вміщений між двома горизонтальними смугами, внизу — частина ро-

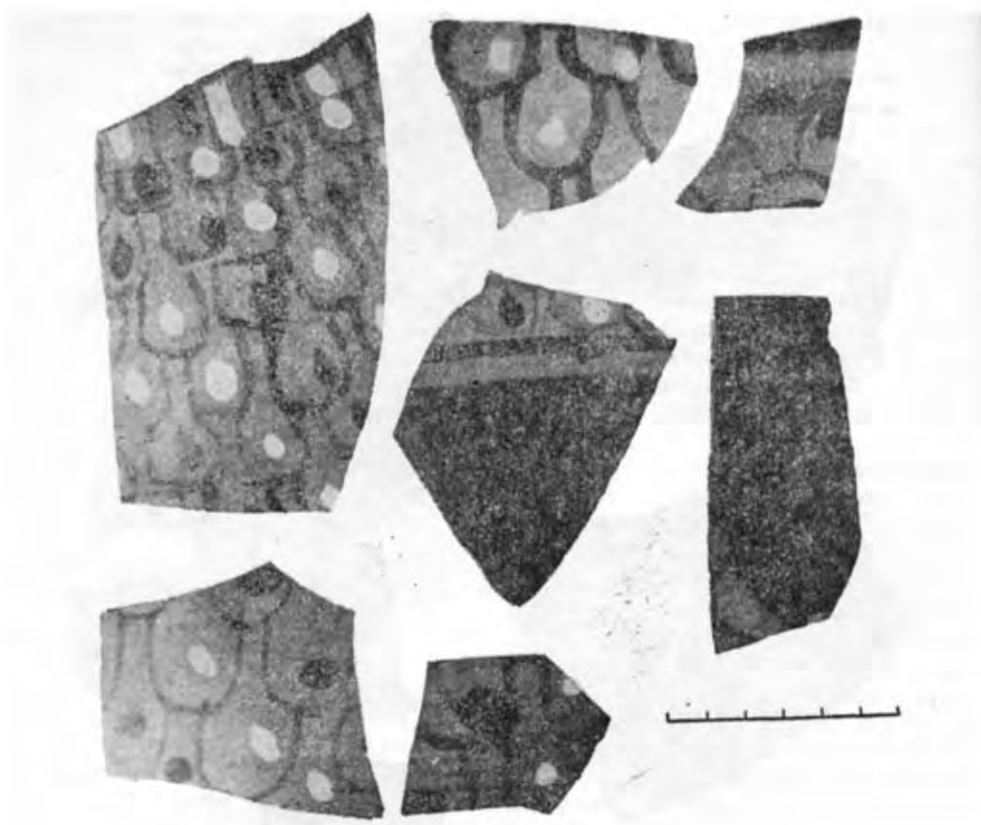

Рис. 9. Фрагменти стінок клазоменських амфор.

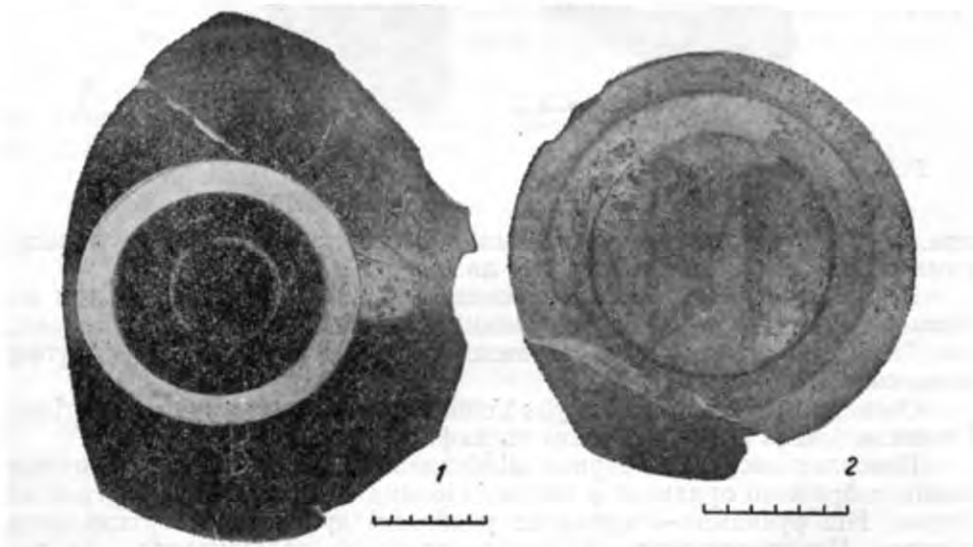

Рис. 10. Фрагменти дниць посуду з графіті та діпінті (1, 2).

зетки (рис. 2, 6). Глина світло-рожевого тону з великою кількістю блискіток слюди. Подібний тип орнаментациї трапляється на посудинах типу амфор і ойнохой середини—третьої чверті VI ст. до н. е.⁹

До клазоменської кераміки відноситься близько десяти уламків стінок від амфор з так званим лускатим орнаментом (рис. 9). Цей тип

амфор часто знаходять в архаїчних шарах Ольвії, Березані та інших античних міст (за класифікацією Р. Кука — група Книпович)¹⁰.

Привертають увагу уламки фрагментованого амфориску (можливо, ойнохої) з широким, зафарбованим темним лаком, горлом (вінця не збереглися). Дно посудини мало невисокий піддон, на якому червоною фарбою були написані дві великі літери ВІ (рис. 10, 2). У нижній частині посудини на фоні коричневої глини зображені в русі жіночка і чоловіча фігури темно-коричневим лаком, деталі костюму і рис обличчя оздоблені білою фарбою і гравіруванням, пояс і волосся — пурпуром (рис. 11, 12). Жінка одягнена в хітон з коротким рукавом, який біля ліктя прикрашений вузькою каймою з білих крапок. Така сама кайма на шиї і поясі. На рукаві неохайно прокреслена розетка. Донизу від поясу хітон прикрашають хвилясті лінії: три — білою накладною фарбою, дві — гравіруванням. Обличчя грубувате: з масивним підборіддям, товстим носом, неохайно прокресленим великим вухом. Довге волосся зачесане назад. Жінка повернута обличчям до чоловіка, який біжить ззаду, його фігура збереглася значно гірше. Чоловік одягнений в короткий безрукавний хітон, оздоблений на поясі і подолі каймою із білих крапок. Груди також позначені крапками. На шиї простежуються кінці прокресленої у вигляді дрібних насічок бороди.

Подібність технічних особливостей виконання рисунка, а також близькість у трактуванні одягу (не зовсім охайний розпис, застосування поліхромії і гравірування, прикрашання нижньої частини одягу каймою, що складається із білих крапок, окреслених з двох боків лініями), приземкуватість фігур, вузька талія, ракурс близький зображенням жінок і комастів на клазоменських вазах, об'єднаних Р. Куком у так звану групу Урла (третья чверть VI ст. до н. е.)¹¹. Ця група кераміки в античних містах Південного Причорномор'я трапляється порівняно рідко, найбільше поширення тут набула клазоменська кераміка групи Енман і Книпович¹². Окремі елементи подібності в оздобленні одягу простежуються також на зображеннях менад на посудинах з Боспору¹³.

Корінфська кераміка представлена двома уламками широко відомих типів: мініатюрних скіфосів (чи

Рис. 11. Фрагмент клазоменської ойнохої із зображенням жіночої фігури.

Рис. 12. Фрагмент клазоменської ойнохої із зображенням чоловічої фігури.

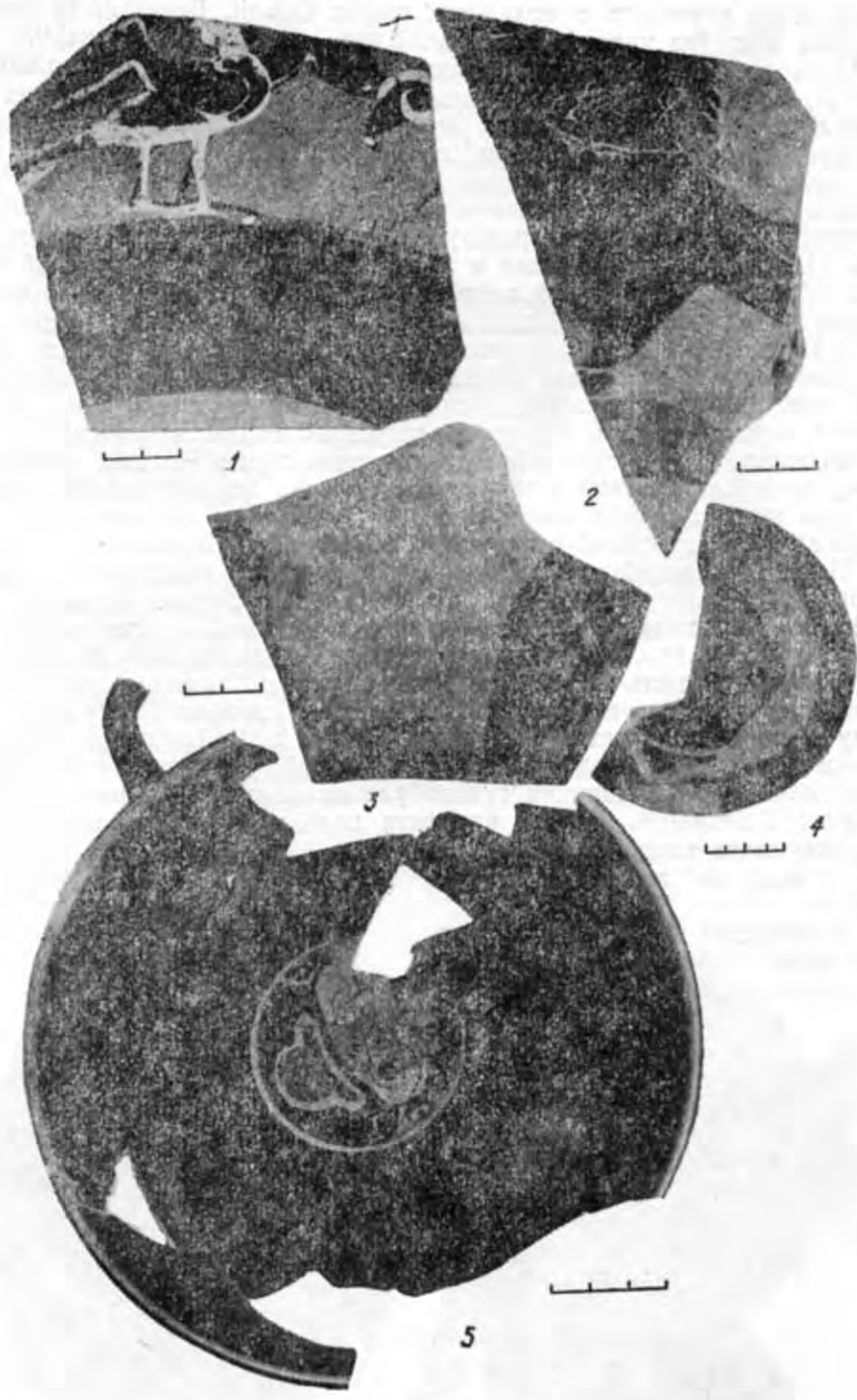

Рис. 13. Фрагменти чорнофігурної кераміки (1—5).

котил), прикрашених вертикальними хвилястими смугами (діаметр вінець — близько 4 см) і одним фрагментом арибала ¹⁴.

Окрім розглянутих груп кераміки в даному комплексі були ще п'ять уламків чорнофігурної аттичної кераміки і уламок дна чернолакової чаші останнього десятиліття VI ст. до н. е., на зовнішньому боці якої біля дна було прокреслено графіто з двох літер ΒΙ (рис. 10, 1). Із чорнофігурної кераміки до найбільш раннього часу (третья чверть

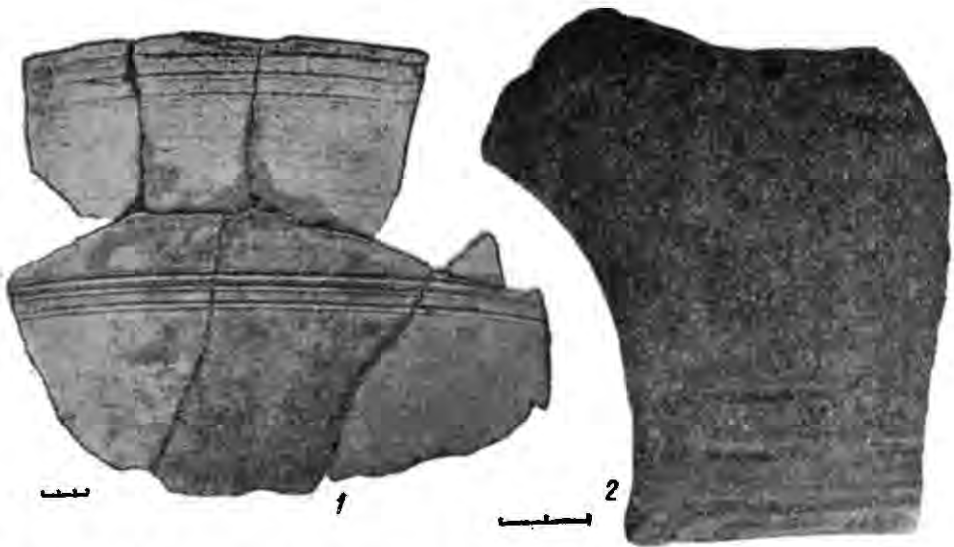

Рис. 14. Уламки стінок і нижньої частини з отвором від жаровні (1, 2).

VI ст. до н. е.) відноситься фрагмент стінки кратера, на якій збереглася нижня частина голови і частково торс з прокресленими ключицями і піднятою рукою, можливо, від фігури Геракла (рис. 13, 2). На двох фрагментованих кіліках частково збереглися зображення масок Горгон у медальйоні на внутрішньому боці, які за стилем зображення близькі до класу чаш з широкою смугою по краю останнього десятиліття VI ст. до н. е.¹⁵ (рис. 13, 4, 5).

Інші два уламки були стінками від кіліків. На одному частково збереглася голова барана і фігура сфінкса (рис. 13, 1). Рисунок виконаний із застосуванням чорного лаку, великої кількості накладної білої фарби, пурпуру. На іншому — нижня частина чоловічої фігури в довгому хітоні і оголена нога фігури, яка біжить (рис. 13, 3). Рисунок виконаний чорним лаком із застосуванням гравірування і пурпуру. За стилем розпису і формою посудин перша датується часом не пізніше початку останньої чверті VI ст. до н. е., друга відноситься до його останньої чверті.

Аттичного виробництва, напевно, також і фрагментована товсто-стінна жаровня-підставка (рис. 14, 15), бочкоподібної форми, відкрита з обох боків, біля дна є боковий отвір напівкруглої форми висотою 10 см. Вінця широкі, прямі, різко відігнуті назовні, основа потовщена, плоска. Висота жаровні 52 см, діаметр горла близько 39 см, товщина стінок в середньому 2,5 см.

Зовнішню поверхню жаровні біля вінець, дна і посередині тулуба прикрашено паралельними заглибленими лініями. Глина яскраво-червона, тісто грубе, містить значну кількість включень слюди, піску, вапнякових крихт.

Аналогічні підставки-жаровні знайдено на афінській агорі, в Пантікапеї і Гермонасі¹⁶.

Таким чином, у керамічному комплексі представлено посуд різноманітних груп і центрів виробництва. Найраніші уламки відносяться ще до першої половини і середини VI ст. до н. е., найпізніші — до останнього десятиліття VI ст. до н. е. Найявність у даному комплексі чорнофігурної кераміки цього часу дає можливість вважати, що напівземлянка № 25 припинила своє існування не раніше останнього десятиліття VI ст. до н. е. Її заповнення, мабуть, не було поступовим, а утворилося в результаті викиду із якогось одного місця. Нагромадження такої значної кількості посуду, серед якого переважала однорідна іонійська кераміка, дає підстави вважати, що подібний викид міг утворитися в

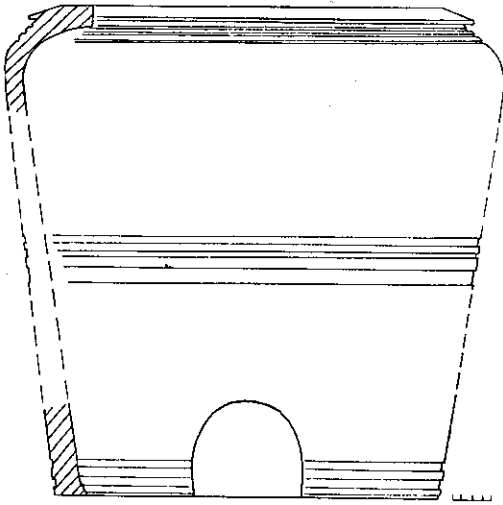

Рис. 15. Жаровня. Реконструкция.

VI, мабуть, від імені власника. Цікаво відзначити, що два написи поставлено на дорогих посудинах (північноіонійський чернофігурний амфориск із зображенням фігур в русі і аттична чаша з Горгонеєюном), які, можливо, були особистою власністю. Отже, даний комплекс може бути свідченням зосередження в одних руках великої кількості посуду в початковий період існування Ольвії. Такі купці, як і інші громадяни, якийсь час жили в напівземляних житлах. Кам'яних споруд цього часу на даній ділянці поки що не відкрито. Цікаво відзначити, що уламки смугастих родосько-іонійських чаш аналогічних типів траплялися в заповненні напівземлянок другої половини VI ст. до н. е., однак їх кількість не перевищувала в середньому п'яти—семи фрагментів.

Даний комплекс також свідчить, що окремі види посуду в Ольвії існували порівняно тривалий час і побутовали разом з пізнішими екземплярами. Він підтверджує і думку тих дослідників, які вважають, що родосько-іонійські кіліки із смугастим орнаментом існували в Північному Причорномор'ї аж до початку V ст. до н. е. Аналіз матеріалів комплексу дає підстави для висновків про торгівлю Ольвії в другій половині VI ст. до н. е. з різними центрами Східної Еллади, а також з Коринфом і Аттикою.

А. С. РУСЯЕВА, Н. Г. САЗОНОВА

Керамический комплекс архаического времени из Ольвии

Резюме

В результате многочисленных исследований в Ольвии на участке АГД открыто более 40 полуземлянок, в одной из которых найден редкий керамический комплекс. Он состоял в основном из большого количества амфор ионийских центров, а также различных типов тонкостенной керамики, среди которой выделяются три большие группы: восточногреческая, коринфская и аттическая. Отдельные фрагменты из этого комплекса датируются первой половиной VI в. до н. э., основная же масса относится ко второй половине VI в. до н. э.

Данный комплекс свидетельствует о том, что отдельные виды посуды могли существовать в Ольвии сравнительно длительное время и бытовать среди более поздних экземпляров. Анализируя материалы комплекса, можно заключить, что Ольвия во второй половине VI в. до н. э. поддерживала более интенсивные связи с Ионией, чем с Аттикой и Коринфом, что в общем подтверждается и другими материалами из Ольвии.

результаті знаходження такої кераміки в одному місці, скоріше всього — лавці. В заповнення міг потрапити посуд і розбитий в процесі продажу. В усякому випадку на ділянці АГД серед понад 40 досліджених напівземлянок у напівземлянці № 25 (де повністю збереглася 1/3 частина заповнення) було тонкостінної кераміки більше, ніж всіх інших видів разом узятих. У комплексі знаходилася переважно кераміка, очевидно, із якогось одного іонійського центру виробництва (посудини зі смугастим орнаментом).

На те, що комплекс належав одній особі, вказує два графіті і два діпінті з літерами

¹ *Roebuck C.* Ionian Trade and Colonisation. — New York, 1959, p. 89; *Kinch K. F.* Fouilles de Vroulia (Rhodos). — Berlin, 1914, p. 139—141; *Price E. R.* Pottery of Naukratis. — JHS, 1924, vol. 64, p. 181—185; *Dimitriu S.* Cartierul de locuinte din zona de vest a Cetății in epoca arhaică. — Histria, Bucarest, 1966, vol. 11, il. 10—11; *Boardman J., Hayes J.* Excavations at Troia. The Archaic Deposit. — Londres, 1973, 2, p. 20; *Alexandrescu P.* La céramique d'époque archaïque et classique VII—IV s. — Histria, Bucarest—Paris, 1978, vol. 4, il. 21; *Шмидт Р. В.* Греческая архаическая керамика Мирмекия и Тиритаки. — МИА, 1952, № 25, с. 231; *Сидорова Н. А.* Архаическая керамика из Пантикалея. — МИА, 1962, № 103, с. 114—115.

² *Шмидт Р. В.* Указ. соч., рис. 2, 3, 5.

³ *Kinch K. F.* Op. cit., il. 5—8, 18, 25, 27, 32, 37; 40; 45; *Price E. R.* Op. cit., p. 81, guiv.; *Technau W.* Griechische Keramik in samischen Heraion. — AM, 1929, Bd 54, S. 29—36; *Vallet G., Villard F.* Megara Hyblea V. — MEFR, 1955, vol. 67, p. 7—34; *Villard F.* La ceramique grecque de Marseille (VI—IV siècle). Essai d'histoire économique. — Paris, 1960, p. 43—47; *Vallet G.* Rhegion et Zaucle. Histoire, commerce et civilisation des cités chalcidiennes du détroit de Messine. — Paris, 1958, p. 144; *Boardman J., Hayes J.* Op. cit., 2, p. 46, ill. 55—56; *Lambrino M.* Les vases archaïque d'Histria. — Bucuressti, 1938, p. 55—56; *Lambrino M.* La céramique archaïque d'Histria. Série rhodo-ioniene. — Dacia, 1927—1932, N 3/4, p. 362—377; *Dimitriu S.* Op. cit., tl. 15—17; *Dimitriu S., Coja M.* La ceramique archaïque et les debuts de la cité pontique d'Histria. — Dacia, 1958, 2, p. 73—74; *Шмидт Р. В.* Указ. соч., с. 239—240; *Сидорова Н. А.* Указ. соч., с. 145—147; *Онайко Н. О.* Раскопки античного поселения в Геленджикской бухте. — КСИА АН СССР, 1976, вып. 145, с. 80—88, рис. 4; *Капошина С. И.* Из истории греческой колонизации Нижнего Побужья. — МИА, 1956, № 50, с. 225—227.

⁴ *Dimitriu S.* Op. cit., il. 36.

⁵ *Леву Е. И.* Материалы ольвийского теменоса. — В кн.: Ольвия. М.; Л., 1964, с. 136.

⁶ *Lambrino M.* Les vases archaïque d'Histria, p. 160—162; *Dimitriu S.* Cartierul de locuinte lin zona de vest a Cetății in epoca arhaică, il. 31; *Alexandrescu P.* Op. cit., p. 98—100.

⁷ *Dimitriu S.* Op. cit., il. 34.

⁸ *Фармаковский Б. В.* Раскопки в Ольвии. — ОАК, Пг., 1914, с. 17; *Шмидт Р. В.* Указ. соч., рис. 9, 1.

⁹ *Boardman J.* Excavations in Chios, tabl. 51, 60, p. 52—55.

¹⁰ *Walter-Karydi E.* Samische Gefasse des 6. V. Chr. — Bohn, 1973, ill. 669; *Dimitriu S.* Op. cit., il. 23; *Alexandrescu P.* Op. cit., il. 15, 20, 184—186.

¹¹ *Cook R. M.* A List of Clazomenian Pottery. — BSA, 1952, vol. 47, p. 149—151; *Копейкина Л. В.* Развитие чернофигурного стиля в клазоменской керамике. — В кн.: Из истории Северного Причерноморья в античную эпоху. Л., 1979, с. 18—19.

¹² *Cook R. M.* Op. cit., p. 130—132.

¹³ *Копейкина Л. В.* Некоторые итоги исследования архаической Ольвии. — В кн.: Художественная культура и археология античного мира. М., 1976, с. 134—140.

¹⁴ *Кшипович Т. Н.* Ионийская ваза с Таманского полуострова и клазоменский стиль в памятниках греческих поселений северного побережья Черного моря. — ИГАИМК, 1927, т. 5, табл. XIII; *Сидорова Н. А.* Архаическая керамика из раскопок Пантикалея. — Сообщения ГМИИ, 1968, вып. 4, рис. 3.

¹⁵ Аналогии скифосам, например, см.: *Boardman J., Hayes J.* Excavations at Troia. The Archaic Deposit, p. 25; *Шмидт Р. В.* Указ. соч., рис. 7; арибаллам: *Alexandrescu P.* Op. cit., p. 65.

¹⁶ *Alexandrescu P.* Op. cit., p. 65.

О. В. СИМОНЕНКО

Пізньюскіфський комплекс з с. Мар'ївка Миколаївської обл.

У 1903 р. в середній течії р. Південний Буг поблизу с. Мар'ївка Доманівського р-ну Миколаївської обл. було знайдено ряд предметів, які походили, найімовірніше, із зруйнованого поховання. Ці предмети були опубліковані Л. Якуніною-Івановою з післямовою О. М. Тальгрена¹. Пізніше даний комплекс досліджували І. В. Фабриціус², В. П. Шилов³, К. Ф. Смирнов⁴ та ін. В датуванні та етнічній атрибуції комплексу існують розбіжності: Л. Якуніна-Іванова визначила його як етруссько-італійський IV—III ст. до н. е.⁵, О. М. Тальгрена — як кельтський I ст. до н. е.⁶, К. Ф. Смирнов вважав мар'ївську знахідку свідченням перебування на Південному Бугу сарматів у II—I ст. до н. е.⁷ В. П. Шилов без спеціального аналізу підтримав запропоновану О. М. Тальгреном дату шолома⁸. Через істотні розбіжності в датуванні комплексу до сьогоднішнього часу єдиної думки щодо його хронології та етнічної